

יחסי ישראל ופלשתים בימי שאול עיון מחודש בצמיחת המלוכה בישראל*

1.1 הגישה הרווחת

לצמיחת המלוכה בישראל ולמעבר מחברה שבטית למסגרת של מדינה נודעת חשיבות מרכזית במקרא ובחקר תולדות ישראל. לחשיבותו של מעבר זה יש הדים בקולות השונים במקרא בעד המלוכה ונגדה, והדבר בא לידי ביטוי גם בהבחנה המקובלת במחקר תולדות עם ישראל בין התקופה הקדם-מלוכנית ובין תקופת המלוכה. להוציא מספר הבדלים כפרטים, רוב החוקרים מסכימים שהמעבר למשטר המלוכה נכפה על החברה הישראלית בשלב מאוחר, ושקולות המתנגדים דממו עם הופעת האיום הצבאי הפלשתי. דעה רווחת זו הושמעה שוב לאחרונה על-ידי סטגר: "כאשר בסופו של דבר הוקמה המלוכה והוכרה על-ידי המנהיגות השבטית, היה זה האיום הצבאי החיצוני ששימש כזרז להקמתה".¹

* מאמר זה, שנכתב במקורו באנגלית, תורגם ע"י מיכאל אביעזר. בנוסח המתורגם נוספו (בהסכמת המחבר) גם הפניות לחיבורים בעברית.

1 ראה L. Stager, "Forging an Identity: The Emergence of Ancient Israel", in M.D. Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, New York and Oxford 1998, p. 171. פרק ה בספרו הקלטי של ברייט *A History of Israel*¹, Louisville) (2000) שנושאו: "צעדים ראשונים לקראת המלוכה: שאול", נושא את הכותרת: "המשבר הפלשתי וכישלון הארגון השבטי". באותו פרק אנו קוראים: "כל ימי מלכותו של שאול עברו עליו במלחמה" (עמ' 185, 189). השווה גם H. Donner, *Geschichte des Volkes Israel und Seiner Nachbarn in Grundzügen*², Göttingen 1995, p. 197. מילר והייס (M. Miller and J.H.) *Nachbarn in Grundzügen*², Göttingen 1995, p. 197. Hayes, *A History of Ancient Israel and Judah*, London 1986) הולכים אף הם בכיוון זה: "שאול [...] עשה שם לעצמו על-ידי תקיפת מוצב פלשתי...ועל-ידי גירושם של הפלשתים מאפריים ומבנימין" (עמ' 136). ובמבט לאחור: "הקריירה של שאול הסתיימה באותה דרך שהוא החל בה [!]", במלחמתו כנגד פלשתים" (שם, עמ' 144). על אף שאלסטרים (G.W. Ahlström, *The History of Ancient Palestine from the Paleolithic Period to Alexander's Conquest*, Sheffield 1993) מנסה לראות את הדברים בכיוון אחר, גם הוא סבור שהיחסים בין שאול ובין פלשתים מתמצים בעימותים ובמלחמה: "עלייתה של מלוכת שאול תוארה בדרך כלל כתוצר של לחץ של שני כוחות פוליטיים של העת ההיא: הפלשתים במערב והעמונים במזרח. ניתן אולי לראות את הדברים

הדעה הרווחת היא, שבתקופת הברזל א' (בין 1200 ל-1000 לפנה"ס) החברה השבטית הקדם-מלוכנית בישראל התבססה והתרחבה, ושתהליך דומה חל גם בצד הפלשתי. תהליך ההתבססות והצמיחה של הפלשתים היה מהיר יותר מזה של שבטי ישראל והוא נבע מארגונם הצבאי המפותח, מיכולת הלחימה שלהם ומרמתם הטכנולוגית הגבוהה. יתרונם של הפלשתים על שבטי ישראל אפשר להם להרחיב את שליטתם באזור חבלי ההר, שהיו מקום מושבם של שבטי ישראל. מצב זה הוליד עימותים אלים וקרבות בין שבטי ישראל ובין הפלשתים. עימות ממושך זה זירז את המעבר מחברה שבטית למשטר מלוכה, היינו: ראשית המלוכה בישראל ובחירתו של שאול למלך.²

1.2 הקשיים בגישה הרווחת

רוב החוקרים הכותבים על תקופה זו בתולדות ישראל רואים את האירועים של תקופה זו באותה דרך שבה הם מוצגים בספר שמואל: שאול נבחר ומונה למלך על-ידי העם (שמ"א ט ואילך). שאול הציל את יושבי יבש גלעד מן האיום העמוני (שמ"א יא). יחד עם בנו יורשו יונתן הוא סילק את הפלשתים מאזור ההר (שמ"א יג-יד). הוא הגן על הטריטוריה הישראלית כנגד המתקפות מצד שוטים כמו העמלקים (שמ"א טו). הוא ביסס והרחיב את הצבא וצירף אליו שכירי חרב, והוא הפך את הצבא לצבא קבע (שמ"א יג, ב; יד, גב). ולבסוף, הוא נלחם בפלשתים בהר הגלבוע, ושם מצאו הוא ובניו את מותם (שמ"א לא).

גישה זו, שמשתמעת ממנה שהיה עימות ממושך בין ישראל ובין פלשתים, מעוררת מספר קשיים. הקושי המרכזי קשור בסיפור הושעת אנשי יבש גלעד: ביתו של שאול ומקום מושבו היו בגבעה, כשישה קילומטרים צפונית לירושלים.³ באותה שעה היו סרני פלשתים במספר מקומות חשובים, כמו מכמש (שמ"א יג, כג) ליד גבעה, ולפי שמואל א' י, ה; יג, ג אף בעיר גבעה עצמה. אם אכן היה מדובר במלחמה בין פלשתים ובין שאול, ואם היו הפלשתים כה קרובים, כיצד יכול היה שאול לעזוב את ביתו ומושבו וללכת לכיוון הירדן כדי להיערך לקרב ביבש? האם לא יהיה זה סביר להניח שבמקרה כזה היו הפלשתים משתלטים על מקום מושבו? בעיה זו הועלתה על-ידי

מן הצד האחר של המטבע ולטעון, שעליית כוחו של שאול הובילה לעימות עם הפלשתים" (שם, עמ' 423).

2 לרשימת החוקרים האוחזים בדעה זו ראה י' פינקלשטיין, "ראשית המלוכה בישראל – ההיבט הסביבתי והחברתי-כלכלי", קתדרה 50 (תשמ"ט), עמ' 5, הערות 7-13.

3 זיהויה של גבעה עם תל אל פול נתקבל על דעת רוב החוקרים. ראה ננסי לאפ, "פול, תל אל", בתוך: א' שטרן (עורך), האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך ד, ירושלים תשנ"ב, עמ' 1305-1308. אל-גיב, שהוצעה על-ידי חלק מהחוקרים, מרוחקת משם קילומטרים ספורים. ראה להלן הערה 25.

יחסי ישראל ופלשתים בימי שאול: עיון מחודש בצמיחת המלוכה בישראל

מספר חוקרים, ביניהם שטבה בפירושו לשמואל א' וכן על-ידי דיאנה אדלמן, במחקרה על שאול. אדלמן הולכת בעקבות הצעתו של שטבה, והיא סבורה שתיאור ניצחונם של ישראל על פלשתים בפרק יד קדם לתיאור הושעת אנשי יבש גלעד מידי העמונים (שמ"א יא). רק לאחר ניצחונו על פלשתים ולאחר שסילק אותם משטח ישראל, יכול היה שאול לעזוב את מקום מושבו בגבעה וללכת לקרב בגלעד.⁵ קושי נוסף קשור במה שמקובל לכנות "המונופול המטלורגי", כלומר: יתרונו הטכנולוגי של פלשתים על שבטי ישראל.⁶ על כך מסופר בשמואל א יג, כ ואילך.⁷ בתיאור צבא ישראל הנלחם בפלשתים נאמר, שרק לשאול וליונתן היו חרבות. מצב בעייתי זה מוסבר כהערה בדבר המונופול הפלשתי על חרושת המתכת. שבטי ישראל לא הורשו לייצר כלי מתכת. כדי להשחית את מחרשותיהם ואת כלי המתכות האחרים שלהם, נאלצו שבטי ישראל ללכת לפלשתים. מן הכתובים משמע, שמגע זה עם הפלשתים נמשך זמן רב. הערה קצרה זו ניתנת כהסבר להעדר כלי נשק בקרב ישראל, אך בה בשעה היא מוסרת לנו תיאור חשוב של מצב היחסים הרגיל בין שבטי ישראל ובין פלשתים, שהיה מצב של רגיעה ונמשך זמן רב. שכן אילו הייתה מלחמה בין ישראל ובין פלשתים בשעה זו, הפלשתים ודאי לא היו נותנים שירות חשוב מעין זה לחקלאות הישראלית. אילו היה מדובר בתקופת מלחמה, יש להניח שבני ישראל היו פונים למקורות אחרים – הפיניקים למשל – כדי לרכוש כלי מתכת וכלי נשק. אלא שאין זה המצב המתואר בסיפור. לפיכך, עלינו להסיק שבשנים שקדמו למתואר

- 4 H.J. Stoebe, *Das erste Buch Samuelis* (KAT), Gütersloh 1973, pp. 207, 241
- 5 D.V. Edelman, "Saul's Rescue of Jabesh-Gilead (1 Sam 11, 1-15): Sorting Story from History", *ZAW* 96 (1984), pp. 195-209
- P.M. Arnold, *Gibeath: The Search for a Biblical City*, Sheffield 1990, p. 96
- 6 "קשה להניח [...] ששאול היה נוטש את אוזר גבעה אילו הוא היה תחת שלטון פלשתי כדי לערוך קרב בעבר הירדן הרחוקה... יש להניח שקרב יבש גלעד התרחש לאחר ניצחונותיו של שאול על הפלשתים באזור בנימין". לדעה דומה ראה א' ברטל, מלכות שאול: המלך הראשון בישראל, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 46-47; מילר והייס (לעיל, הערה 1), עמ' 135-136.
- 7 הטקסט המקראי אינו מזכיר ברזל או מונופול על ברזל, כפי שעושים מספר חוקרים, אלא חרושת מתכת באופן כללי. השווה י' אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא: גיאוגרפיה היסטורית, מהדורה מתוקנת בעריכת ישראל אפעל, ירושלים תשמ"ח, עמ' 219. כלי ברזל וכלי נשק היו בוודאי בתקופה זו ונעשה בהם שימוש לצרכים מיוחדים, אך אט אט הפך הברזל עדיף על הנהושת. על המטלורגיה הפלשתית ראה J.D. Muhly, "How Iron Technology Changed the Ancient World and Gave the Philistines A Military Edge", *BAR* 8 (1982), pp. 40-54; A. Mazar, *Archeology of the Land of the Bible 10,000-586 B.C.E.*, New York 1990, pp. 356-366
- 7 על קרב זה ראה מ' גרסיאל, "קרב מכמש (שמ"א יג-יד): עיון ספרותי-היסטורי", בתוך: א' סימון ומ' גושן-גוטשטיין (עורכים), עיוני מקרא ופרשנות – מנחות זיכרון לאריה טוויג, דמת-גן תש"ם, עמ' 50-15.

בשמואל א יג-יד היו יחסי שלום בין שבטי ישראל ובין פלשתים, אם כי לא בהכרח יחסי שיוויון. ככל הנראה, חלשו הפלשתים על אזור ההר ועל שבטי ישראל שישבו שם. אלא שהיה זה מצב של שלום שנתקיימו בו קשרי מסחר הדדיים.

2.1 טקסטים, מסורות ומהימנות היסטורית

ספר שמואל במתכונתו הנוכחית התגבש במאה השביעית או השישית לפנה"ס.⁸ בעל ספר שמואל עשה שימוש במקורות ובמסורות קדומים. חלק מן המקורות הללו הם קדומים ויש לייחס את זמן חיבורם למועד סמוך להתרחשויות עצמן. חלק אחר עוצב בתהליך ארוך של מסירה.⁹ ישנה חשיבות רבה לניתוח הסיפורים, לחשיפת מגמותיהם ולהערכתם ההיסטורית. קריטריון חשוב להערכת ההיסטוריות של מידע מסוים הוא מגמתו. אם המידע הולם את המגמה הכללית של סיפור מסוים, ניתן להניח שהוא עוצב בהתאם למגמה זו. אולם אם אלמנט מסוים סוטה מן המגמה הכללית או אף סותר אותה, כי אז יש להסיק שהוא כולל מידע קדום.¹⁰

קריטריון נוסף הוא "חוסר ההתכוונות". הכוונה היא לכך, שישנה חשיבות רבה למידע הנמסר באופן בלתי מכוון ("מסיח לפי תומו"), משום שלא נעשה בו שימוש אשר ישרת את מגמת הסיפור. דוגמה לכך היא ההערה שנידונה לעיל באשר למונופול הפלשתי על חרושת המתכת. מחד גיסא, תפקידה של הערה זו הוא להסביר לקורא כיצד ייתכן שרק לשאול וליונתן היו חרבות. מאידך גיסא, אנו למדים על הרגיעה ביחסים בין ישראל ובין פלשתים בשלב הקודם. מסופר על כך שבני ישראל הלכו לקנות אצל הפלשתים כלי מתכת, ואף נמסר לנו מחירם.

2.2 האירועים ורקעם

ניתוח הרקע העומד מאחורי האירועים מבהיר את סבירותם ומלמד על חשיבותם. בהמשך דברינו יושם דגש רב על התקופה וקורותיה. תרומה מכרעת לניתוח הרקע

8 הגישה שלפיה ספר שמואל חובר בתהליך ארוך מצויה כבר אצל חז"ל (בבלי בבא בתרא, יד ע"ב – טו ע"א). הם קבעו שספר שמואל חובר בתהליך מתמשך: שמואל החל תהליך זה ואילו גד החוזה ונתן הנביא השלימוהו. אברבנאל בהקדמתו לנביאים ראשונים מוצא סימני איחור בספר שמואל, ומייחס את חיבורו ואת עריכתו לירמיהו הנביא. על עמדותיהם של חוקרים רבים כיום ראה: ג' נאמן, העבר המכונן את ההווה: עיצובה של ההיסטוריוגרפיה המקראית בסוף ימי הבית הראשון ולאחר החורבן (יריעות ג), ירושלים תשס"ב, בייחוד עמ' 43-120.

9 נגד הדעה, שמושג ה"חרם" מאוחר לתקופתו של שאול ראה W. Dietrich, "The 'Ban' in the Age of the Early Kings", in V. Fritz and P.R. Davies (eds.), *The Origin of the Ancient Israelite State*, Sheffield 1996, pp. 196-210. השווה גם ברטל (לעיל, הערה 5), עמ' 89.

10 לגישה דומה ראה ברטל (לעיל הערה 5), עמ' 11.

יחסי ישראל ופלשתים בימי שאול: עיון מחודש בצמיחת המלוכה בישראל

ההיסטורי תורמים הממצאים הארכאולוגיים וכך גם הניתוח הסוציולוגי, ולא פחות חשוב מהם – ניתוח מדויק של הכתובים.

3. ארץ ישראל בין תקופת הברזל א' לתקופת הברזל ב'

3.1 המחקר הארכאולוגי והמתודה הסוציולוגית

בשנים האחרונות אנו עדים לשינוי בשיטות המחקר הארכאולוגיות. בעשורים הקודמים התרכזו העבודה בתפירות נקודתיות של תלים וערים קדומות,¹¹ ואילו בשנים האחרונות נעשה שימוש נרחב בסקרים ארכאולוגיים וכמודלים סוציולוגיים, המסייעים להארת התמונה הכוללת.¹²

המודלים הסוציולוגיים להתפתחות מדינה מתארים את השלבים המביאים ליצירת מדינה מתפתחת.¹³ ישנם גורמים שונים אשר יש להם תפקיד בהתפתחות זו, כגון: התפתחות כלכלית, עימותים פנימיים וחיזוניים ותפקיד סחר הפנים והחוץ. לשאלה כיצד להחיל מודלים אלה על התהליכים שהובילו להתפתחות עם ישראל בימי קדם הוצעו מספר פתרונות. לדעת צייני¹⁴ היו שתי סיבות כלכליות לצמיחת המלוכה: הלחץ הפלשתי על הכלכלה הישראלית מבחוץ, וצמיחתה של אליטה

11 נתגלה רק מבנה גדול אחד שיש לו זיקה לנושא מחקרנו, והוא הבניין הגדול בתל אל-פול, שזוהה על-ידי החופרים כמצודה. השלב הקדום של מצודה זו שייך כנראה לתקופת שאול, היינו שלהי המאה האחת-עשרה לפנה"ס, ולפיכך הוא זוהה עם מקום מושבו של שאול. ראה לאפ (לעיל), הערה 3). אלא שיש להודות, שמבחינה ארכאולוגית קשה לדעת מי השתמש במבנה זה. מבנה גדול זה יכול היה להיות באותה מידה מצודה פלשתית. הצעה חלופית זו הוצעה על-ידי אלט וכן על-ידי בנימין מזר ואחרים. ראה לאפ (לעיל), הערה 3). באשר לראיות הארכאולוגיות המתייחסות לשאול עלינו להודות, כפי שכותב עמיחי מזר (לעיל), הערה 6, עמ' 371): "לימי שאול כמעט שאין ביטוי בממצאים הארכאולוגיים". על מצודה זו ראה עוד פינקלשטיין (לעיל), הערה 2), עמ' 3, הערות 2–3.

12 ראה על כך את המאמרים שנתפרסמו בכרך ה-37 של כתב העת *Semeia* שיצא בשנת 1986. ראה גם C. Schäfer-Lichtenberger, "Sociological and Biblical Views of the Early State", in V. Fritz and P.R. Davies (eds.), *The Origin of the Ancient Israelite State*, Sheffield 1996, pp. 78–105

13 ראה במיוחד: R.E. Service, *Origins of State and Civilization*, New York 1975. ליישומה של המתודה הסוציולוגית בחקר תולדות ישראל בימי קדם ראה: F.S. Frick, "Social Science Methods and Theories of Significance for the Study of Israelite Monarchy: A Critical Review Essay", *Semeia* 37 (1986), pp. 104–147

14 M.L. Chaney, "Ancient Palestinian Peasants Movements and the Formation of Premonarchic Israel", in D.N. Freedman and D.F. Graf (eds.), *Palestine in Transition*, Sheffield 1983, pp. 39–94

כלכלית מבפנים, שפרחה כתוצאה מהתפתחות טכנולוגית (בניית טרסות, טיוח בורות המים והשימוש בברזל).

גם קוט ו-וייטלם¹⁵ סברו שהמלוכה התפתחה כתוצאה משילוב של לחצים פנימיים (גידול האוכלוסייה וכתוצאה מכך הצורך ביצירת מנגנונים חדשים) ולחצים חיצוניים (האיום הפלשתי). בדומה לכך טען פריק¹⁶ שהגורם שהביא למעבר לשלטון המלוכה היה הגידול בייצור החקלאי והגידול באוכלוסייה, ושהאיום הפלשתי היה רק זרז לקראת מעבר זה.

פינקלשטיין שילב את התאוריות הסוציולוגיות עם תוצאות הסקרים שערך בהר המרכזי ממערב לירדן.¹⁷ הסקרים מצביעים על עלייה מרשימה במספר ההתיישבויות ובאוכלוסייה בתקופת הברזל א', היינו: בין 1200 ל-1000 לפנה"ס. הסקרים באזורי מנשה ויהודה מצביעים על כיוון התפתחות דומה.¹⁸ ההתיישבות התפשטה לעבר האזורים המערביים והדרומיים, היינו: הקצה המערבי של הרי שומרון והרי יהודה והנגב. אזורים אלה שונים מבחינה טופוגרפית והם גם שונים מבחינת האפשרויות הכלכליות והחקלאיות הטמונות בהם. פינקלשטיין מבחין בין שש יחידות נוף שונות בארץ אפרים, שלכל אחת מהן מאפיינים גיאוגרפיים, אקולוגיים וכלכליים מובהקים. בהמשך, הוא דן בחשיבות של ההתפתחות הזו לצמיחת המלוכה:

ההתיישבות במערב הייתה כרוכה בהתמודדות עם תנאי שטח ומיסלע קשים, חורש צפוף ומחסור במקורות מים יציבים בשטחים מסוימים. מבחינה כלכלית, התיישבות במערב, ובעיקר בדרום-המערב, חייבה חקלאות בלתי מאוזנת, שכן השטח בעיקרו התאים למטעים אך לא לדגנים ולמרעה. החזירה מערבה הצריכה, אפוא, פרוא החורש, חציבת בורות מים רבים, סיקול שטחי טרשים

15 R.B. Coote and K.W. Whitelam, *The Emergence of Early Israel in Historical Perspective*, Sheffield 1986; idem, "The Emergence of Israel: Social Transformation and State Formation Following the Decline in Late Bronze Age Trade", *Semeia* 37 (1986), pp. 107–147

16 F.S. Frick, *The Formation of the State in Ancient Israel*, Sheffield 1985, pp. 191–204

17 ראה פינקלשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 12–26; I. Finkelstein, Z. Lederman and S. Bunimovitz, *Highland of Many Cultures: The Southern Samaria Survey*, I-III, Tel Aviv 1993

18 ראה א' זרטל, סקר הר מנשה, א-ג, תל-אביב וחיפה 1992–2000; מ' כוכבי (עורך), יהודה שומרון וגולן: סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח, ירושלים תשל"ב. ראה גם מאמריהם של זרטל, פינקלשטיין, מזר, עופר והרצוג בקובץ בעריכת פינקלשטיין וי' נאמן: מנוודות למלוכה היבטים ארכיאולוגיים והיסטוריים של ראשית ישראל, ירושלים 1990.

יחסי ישראל ופלשתים בימי שאול: עיון מחודש בצמיחת המלוכה בישראל

קשים ובניית טרסות על-גבי המדרונות; כמו כן חייבה מגע עם אזורים שכנים, לשם החלפת עורפי תוצרת המטעים בגרעינים ובתוצרת עדר.¹⁹
ופינקלשטיין מסכם:

דגם היישוב שתואר לעיל עשוי להסביר, דומני, את היווצרות התנאים הפנימיים וגם החיצוניים לצמיחת המלוכה בישראל [...] מצב זה, שהחל להתפתח, כאמור, בעיקר במאה ה"א לפני-הספירה, הביא לנפילת המחיצות בין האזורים השונים של ההר ולתנועה ערה של חילופי תוצרת ביניהם. יתרה מזו, בעקבות התפתחות מערכת כלכלית זו התפתח מינהל ציבורי ששירת אותה [...] ²⁰

באופן כללי, אנו מסכימים עם תיאורו של פינקלשטיין, אלא שיש לפתח אותו, שכן פינקלשטיין מדבר רק על גורמים פנימיים. אם נתבונן בתמונה מזווית ראייה סוציולוגית וכלכלית, עלינו להניח קיומו של מסחר בין מתיישבים ישראלים במערב ובין הפלשתים שישבו בפנים השפלה. אל לנו לראות את יחסי ישראל ופלשתים כיחסי איבה מתמידים ולשלול אפשרות זו של יחסי האיבה באופן אפירורי, גם אם יחסים אלה היו בין צדדים בלתי שווים.

3.2 ההתפתחות של שלטון אזורי ועל-אזורי

הגידול באוכלוסייה, התפשטות ההתיישבויות והפעילויות החקלאיות באזורים השונים הובילו לגידול במסחר, ואלו חייבו שכלול ופיתוח של שיטות המנהל, הארגון והביטחון. ההתפתחות החקלאית והכלכלית אפשרה את המעבר מכלכלה קיומית לכלכלה שיש בה ייצור עודפים. התפתחות זו התרחשה במקביל ליצירת שכבת העילית שהייתה לא רק יצרנית אלא גם פעלה במישור הארגוני והצרכני. עילית זו פיתחה את היכולת להתארגן, להגן על הסחר הכלכלי ולבצע שיפורים.

המקרא רומז לנו על התפתחות שלטון אזורי ועל-אזורי: בשירת דבורה אנו שומעים על השליטים, אשר רכבו על אתונות צהורות וישבו על שטיחים (שופ' ה, ט-י). ברשימת ה"שופטים הקטנים" בשופטים י, א-ו וכן בפרק יב, ח-טו מתוארים אנשים בעלי פונקציות שלטוניות אזוריות שנמשכו שנים ואף עשרות שנים, ואנו נרמזים על העושר שצברו משפחות אלה (שופ' י, ד; יב, ט, יד).²¹ תיאורה של דבורה כ"אם בישראל" הוא בעל חשיבות רבה, והוא מציין את מעמדה הרם כמנהיגה על-אזורית.

19 פינקלשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 18.

20 פינקלשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 21, 23.

21 לביבליוגרפיה על ה"שופטים הקטנים" ראה יאירה אמית, ספר שופטים (מקרא לישראל), ירושלים ותל-אביב תשנ"ט, עמ' 184 וכן ח' רביב, "ההנהגה בתקופת השופטים", באר שבע א (תשל"ג), עמ' 204-221.

ממקום מושבה בלב הר אפרים היא שופטת את בני ישראל, דואגת ליחסי אמון ויציבות בין השבטים, ואף יוזמת פעולות צבאיות כאשר נחסמו דרכי המסחר בישראל (שופ' ד, ה ואילך; ה, ו ואילך).

3.3 עליית כוחם של הפלשתים

תוצאות המחקרים הארכאולוגיים מלמדות, שבאזור פלשתים הייתה התחזקות משמעותית בראשית תקופת הברזל, במיוחד במאה האחת-עשרה לפנה"ס. ערי הפלשתים צמחו וכך גם האוכלוסייה הפלשתית. בשפלה. ההשפעה הפלשתית התפשטה לכיוון צפון ולכיוון מזרח, כלומר לכיוון ההר. ככל הנראה, הפלשתים הרחיבו את שליטתם על אזור ההר, ובמיוחד על דרכי המסחר והדרכים הראשיות.²² על תהליך זה ניתן ללמוד גם מן הנתונים במקרא. מסופר על קרב באפק (שמ"א ד) אשר פרץ את הדרך לשילה,²³ ונמסר לנו על שליטה פלשתית על הדרכים הראשיות ועל הבסיסים והמבצרים הפלשתיים לאורך הדרכים הראשיות (שמ"א י, ה; יג, ג, כג) וכן על גדודים פלשתיים (שמ"א יג, יז; יד, טו; כג, א).

4. מודל חדש להסבר צמיחתה של המלוכה בישראל

4.1 המיקום המרוחק של מקום מושבו של שאול

אזור ממלכתו של שאול התפרס מאזור בנימין ועד לגלעד בעבר הירדן המזרחי וכלל לפחות את ההר המרכזי בעבר הירדן המערבי, היינו אזור מנשה ואפרים.²⁴ מאידך גיסא, מוסכם על החוקרים, שאזור שבט יהודה לא נכלל בגבולות ממלכת שאול, גם אם שאול תקף גם בדרום.²⁵ לפיכך, ממלכת שאול השתרעה מהרי ירושלים לכיוון צפון ומהקצה המערבי של ההר המרכזי לכיוון מזרח. בהתחשב במצב עניינים זה, מקום

22 במחקרו על הפלשתים, כותב אהרליך על אשדוד: "סיפורה של אשדוד בתקופת הברזל א' הוא סיפור של התפשטות מתמשכת", וביחס להתפתחות בכללותה הוא כותב: "מכל מקום, התרבות האזורית של פלשת לא חזרה להיות מעולם כה נרחבת בתפוצתה, כפי שהייתה עד לשלהי המאה האחת-עשרה לפנה"ס". ראה: C.S. Ehrlich, *The Philistines in Transition. A History from ca. 1000-730 B.C.E.*, Sheffield 1996, pp. 19, 21
T. Dothan and M. Dothan, *People of the Sea: The Search for the Philistines*, New York 1992; H. Weippert, *Palästina in vorhellenistischer Zeit*, München 1988

23 על בעיית חורבן שילה ראה S. Kreuzer, "Schilo", in M. Görg and B. Lang (eds.), *Neues Bibel-Lexikon (NBL)*, Vol. 3, Zürich 2000, p. 475

24 ראה בנושא זה בהרחבה דיונו של ברטל (לעיל, הערה 5), עמ' 97-105.

25 יוצאים מכלל זה אהרוני (לעיל, הערה 6, עמ' 223; השווה המפה בעמ' 225 שם) וברטל (לעיל, הערה 5), עמ' 98.

יחסי ישראל ופלשתים בימי שאול: עיון מחודש בצמיחת המלוכה בישראל

מושבו של שאול בגבעה,²⁶ בפנינה הדרום-מערבית של שטחו, נראה תמוה (ראו במפה המצורפת). ניתן היה לצפות, שהעיר הראשית של הממלכה תהיה במרכז.

מועמדת טבעית אפשרית לתפקיד עיר בירתו של שאול היא שכס, אשר יושבת במרכז הארץ על אם הדרך מצפון לדרום וממזרח למערב. אך טבעי הוא, שעיר זו הייתה מרכז למלוכה הכנענית הישראלית שאבימלך ניסה לייסד (שופ' ט), ומאוחר יותר, היא הייתה תחנה חשובה בדרך להקמתה של הממלכה הצפונית, ממלכת

26 לאחרונה ערער ארנולד על הזיהוי הרווח של גבעה (גבעת שאול) עם תל אל-פול (ראה לאפ, לעיל הערה 3). לדעתו, יש לזהות את גבעה עם אל-גיב. ראה P.M. Arnold, *Gibeath: The Search for a Biblical City*, Sheffield 1990. נאמן מנסה להוכיח שזיהוייה של גבעה עם תל אל-פול הוא הסביר ביותר. ראה N. Na'amam, "The Pre-deuteronomistic Story of King Saul and Its Historical Significance", *CBQ* 54 (1992), pp. 649-652. שאלה זו אינה מעלה ואינה מורידה בנושא דיוננו, שכן שני המקומות ממוקמים בפנינה הדרום-מערבית של ממלכת שאול, ובסמוך לדרכים הראשיות (מערב-מזרח, צפון-דרום). קיימת גם אפשרות לראות בגבעון את עיר הולדתו של שאול. ראה דה"א ח, כט ואילך והדיון אצל א' דמסקי. "גבע-גבעה-גבעון – חידה היסטורית", בתוך: ז"ח ארליך (עורך), שומרון ובנימין, ב, ירושלים תשנ"א, עמ' 94-102.

ישראל.²⁷ כהשוואה לשכם או אף לשילה, העיר גבעה מרוחקת מן המרכז והיא מצויה בשולי הטריטוריה של ממלכת שאול. מיקום שולי כזה אינו הולם עיר בירה. יתר על כן, מצבה של גבעה מסוכן למדי, בשל קרבתה לפלשתים. אילו היה עימות מתמשך בין שאול ובין הפלשתים, כיצד יכול היה שאול להתיישב כה קרוב אליהם, במיוחד כאשר מוצב פלשתים הוא ליד גבעה, במכמש (שמ"א יג, כג) ולפי שמואל א' י, ה; יג, ג – בגבעה עצמה? כפי שראינו לעיל, יש המסיקים מכך שמלחמתו של שאול נגד בני עמון בגלעד התרחשה לאחר האירועים המתוארים בשמואל א' יג, משום ששאל לא יכול היה לעזוב את מקום מושבו. אלא שאפילו היה שאול נשאר במקום מושבו, היה זה מקום מסוכן למדי, משום שהיה בשכנות לפלשתים.

בכל זאת עלינו להניח, שלא נשקפה כל סכנה לשבטי ישראל מצד פלשתים ושהיו גם יתרונות למקום מושבו המרוחק של שאול. על ידי ישיבתו בגבעה השליט שאול את מרותו על שבטי ישראל ששכנו ממזרח ומצפון. בהקשר זה, מקום מושבו של שאול לא נחשב לפריפריה, אלא היה בעל חשיבות הן לשבטי ישראל והן לפלשתים.

ככל הנראה, שאול צמח בתוך האליטה החברתית המקומית בגבעה ובשבט בנימין. מכיוון שכך, הוא נאלץ לחיות תחת שלטונם של הפלשתים באזור החשוב שמצפון לירושלים, ובה בשעה יכול היה להרחיב את שלטונו ולפרוס את חסותו על שבטי הצפון. ככל הנראה, הקרב ביבש גלעד היה אחת הפעולות החשובות של שאול בראשית מלכותו, ואולי אף החשובה ביותר.²⁸ באותו הזמן לערך החלו לתמוך שבטי הצפון בשאל, או אם נשתמש בניסוח המקראי: הם בחרו בו למלך.²⁹

27 אלט הדגיש את חשיבותה של שכם ומרכזיותה. ראה A. Alt, "Jerusalem's Aufsteig", *Kleine Schriften III*, München 1959, p. 146. אלט מכנה את שכם "הממלכה הבלתי מוכרתת של ארץ-ישראל".

28 בשופטים כא מתוארים יחסי נישואין בין בנימין ובין אנשי יבש גלעד.

29 האם היה שאול מלך או מנהיג מקומי? תשובה לשאלה זו תלויה בהגדרת מדינתו של שאול. אמנם זו הייתה "מדינה התחלתית", אך איך בכך כדי להצדיק את הגדרתה כ-chiefdom (על הגדרת הציפדום, שאין לו לפי שעה מונח מקביל בעברית, ראה פינקלשטיין [לעיל הערה 2], עמ' 7, הערה *18).

במסורת המקראית שאול מוצג כמלך הראשון והכתובים עורכים הבחנה ברורה בין ימי השופטים ובין ימי ראשית המלוכה. ההתפתחות ההיסטורית של המשטר הייתה הדרגתית (המקרא עצמו מזכיר ניסיונות קודמים לכוון מלוכה; ראה שופטים ט).

במונחים סוציולוגיים, סימן היכר מובהק של המעבר למשטר המלוכה הוא הירושה: את המנהיג יורש "אדם חזק", את המלך יורש בנו. שאול נמצא מעבר ל"קו פרשת המים": לפחות מבחינתו של שאול, יונתן הוא יורש העצר ונסיך הכתר, ועויותו של שאול כלפי דוד נובעת אולי מרצונו להגן על האידאה השושלתית. תשובה יותר העובדה, שלאחר מותו של שאול לא ניסה אבנו שר הצבא לא ניסה לתפוס את כיסא המלוכה, אלא כיבד את רעיון השושלת, ועל כן המליך את אישבושת בן שאול (שמ"ב ב, ח-י). השווה בעניין זה דברי שפר-ליכטנברגר (לעיל, הערה 12), עמ' 98: "אילו היה

מצב עניינים זה התקבל ככל הנראה גם על דעת הפלשתיים. כל זמן שהיו לפלשתיים מוצבים צבאיים והם שלטו במכמש ובסכיבותיה ובנקודות אסטרטגיות ליד הדרכים הראשיות, היו פעולותיו של שאול גם להם לתועלת.³⁰ מבחינתם, שאול היה רשאי לשלוט על האזור, להגן עליו ואף להגיע עד לעברו המזרחי של הירדן. ניתן לומר, ששאול היה נסל של הפלשתיים, המולך באישורם. באופן כזה, מקום מושבו של שאול מתיישב עם ההיגיון. גבעה אמנם שכנה בפניה הדרום-מערבית של ממלכתו, אך היה על שאול להתחשב באינטרסים שונים ובהשפעות חיצוניות.

שאול יכול היה לבסס את שלטונו על שבטי ישראל אף לאורך הירדן, אשר באותה עת היה בעל חשיבות גדולה ביותר לאזור בנימין. נוסף על כך, שאול והפלשתיים היו ככל הנראה ביחסי שלום, ומצב זה יצר אפשרות של מגעים בין-תרבותיים ואולי גם "לימוד" וחינוך של דרכי ניהול הצבא והמדינה.³¹

4.2 המונופול המטלורגי של הפלשתיים כסימן ליחסי שלום

כעת נוכל לדון במונופול המטלורגי של הפלשתיים שהוזכר לעיל. כפי שראינו, מדובר במידע שנמסר שלא במתכוון. הכתוב מסביר מדוע רק לשאול וליונתן היו חרבות. בו בזמן אנו מקבלים מידע על כך שבני ישראל ירדו אל הפלשתיים כדי ללשוש את מחרשותיהם וכן כלי מתכת אחרים. אין כל סיבה לפקפק בדיוקו של תיאור זה, והמיקום הכרונולוגי של פרט זה נראה נכון: מחד גיסא, סיטואציה כזו אינה אפשרית לפני המאה האחת-עשרה לפנה"ס, ואף לא במאה העשירית לפנה"ס.

המידע על ירידתם של בני ישראל אל הפלשתיים כדי ללשוש את כליהם מחייב אותנו להניח שהיה מצב של רגיעה בין שני העמים. אילו מדובר היה בעימות מתמשך ובהתנגשויות צבאיות, הפלשתיים לא היו מספקים לבני ישראל שירות זה, ואילו בני ישראל היו מנסים להשיג כלי מתכת לחקלאות ולשימוש מלחמתי ממקורות אחרים,

שאול בונה את ממלכתו כצ'יפדום, שכבת ההנהגה הייתה קורסת לאחר מותו בהר הגלבוע. העובדה שהירושה עברה לבנו היחיד של שאול, אישבעל, מלמדת שהיבך שחיבר את שכבת ההנהגה לא היה רק הנאמנות למנהיג העליון [...] צורת ההנהגה הייתה מתקדמת יותר מצ'יפדום". מעבר לכך, עלינו להבין שישראל לא הייתה "מדינה ראשונית" שצמחה בחלל פוליטי ריק (היינו: כזו שלא קדמו לה ולא היו בסביבתה יחידות מדיניות מפותחות), אלא "מדינה משנית", שמסביבה היו ממלכות שקדמו לה: כנען, פיניקיה ומצרים. למונחים "מדינה ראשונית" ו"מדינה משנית" ראה פינקלשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 6.

30 על ההיערכות הפלשתית באזור זה ראה ז' קלאי, "מלחמותיו של שאול", בתוך: "ליוור (עורך). היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 136-137.

31 אחד הדברים ששאול למד מהפלשתיים, היה, ככל הנראה, החזקת צבא של שכירי חרב. השווה A. Alt, "Die Staatenbildung der Israeliten in Palästina", *Kleine Schriften*, II, München 1953, pp. 26f.

כמו הפיניקים או עמי עבר הירדן המזרחי. מכיוון שזה לא קרה, יש להניח שבין הפלשתים ובין ישראל היו יחסי שלום, גם אם אין מדובר ביחסים בין שני צדדים שווים. העובדה שלשאול ולעמו לא היו כלי נשק טובים יותר מלמדת, שהעימות בשמואל א יד היה קצר-מועד.

4.3 דוד והפלשתים

ישנה אינדיקציה נוספת ליחסי השלום ששררו בין ישראל ובין פלשתים, אף שהיא אינה מבוססת כל צרכה, שכן היא תלויה בהערכה הספרותית וההיסטורית של הסיפור על שאול ועל דוד. בשמואל א טז ואילך מסופר על כך שדוד התגורר בחצר המלוכה של שאול ושהוא היה חתנו של המלך. נאמר לנו שיחסי קרבה אלו הפכו לעימות מסוכן ושרוד ברח מחצר שאול ועבר למחנה פלשתים. אילו הייתה מלחמה ממושכת בין שאול ובין פלשתים, כיצד זה התקבל דוד אצל הפלשתים בסבר פנים יפות וקיבל שליטה צבאית על מקצת מאזורי הדרום, חרף העובדה שהוא השתייך למעגל הפנימי של משפחת שאול?

אכן, ישנן מספר דוגמות של אנשים שברחו מארצם ומצאו מקלט אנשים, אשר קיבלו מקלט מדיני בארץ אחרת ובמיוחד על-ידי שליטה של אותה ארץ.³² לפיכך, אין זה מפתיע שדוד יכול היה למצוא מקלט אצל הפלשתים; הדבר המפתיע הוא שדוד קיבל שם מעמד של מנהיג צבאי. אילו אכן ישראל ופלשתים היו במצב מלחמה, ואם דוד השתייך למעגל הפנימי בחצרו של שאול, מצב עניינים זה לא יכול היה להתרחש. יחסי השלום בין ישראל ובין פלשתים הם שאפשרו לדוד לקבל מעמד של מנהיג צבאי. ההצלחה האירה לדוד פנים בחצר שאול, והוא הפך ליריבו של המלך ובמיוחד של יונתן. גם אם יונתן לא היה מודע לבעיה זו, שאול בוודאי ראה זאת והגיב על כך. דוד נאלץ לעזוב את חצר המלוכה, או כפי שהמקרא מתאר זאת, היה עליו לברוח.

יש להניח שהמתיחות ביחסים בין שאול ובין פלשתים חלה בעקבות התבססות של ממלכת שאול. התבססות זו בוודאי לא נעלמה מעיני הפלשתים, וסביר להניח שהם הגיבו בהגברת הלחץ הצבאי והכלכלי. במצב עניינים זה, העימות בין דוד ובין שאול התקבל בברכה על-ידי הפלשתים. על-ידי מסירת צקלג³³ לדוד הפכו פלשתים את דוד

32 הדוגמות הידועות הן אלה של ירבעם מלך ישראל (מל"א יא, כו-מ) ושל הוד מלך אדום (מל"א יא, יד-כב, כה), אשר מצאו מקלט במצרים.

33 זיהויה של צקלג שנוי במחלוקת. ראה W.R. Kotter, "Ziklag", *Anchor Bible Dictionary*, Vol. 6, New York 1992, p. 1090; V. Fritz, "Der Beitrag der Archäologie zur historischen Topographie Palästinas am Beispiel von Ziklag", *ZDPV* 106 (1990), pp. 78-85; E.D. Oren, "Sera", לדעה אחרת ראה, "Sera", in E. Stern (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, Vol. 4, Jerusalem 1993, pp. 1329-1335.

לווסל מצליח באזורים הדרומיים של ארץ ישראל, מתוך הנחה שיעלה בידו לשלוט על עמק באר שבע ועל סביבותיו.³⁴ מבחינת הפלשתים, דוד היווה משקל נגד לשאול והוא אף מנע את התרחבות שליטתו של שאול לכיוון אזור הדרום. תפקידו של דוד בדרום היה זהה לזה של שאול בצפון. הוא שלט על פנים הארץ תחת עיניהם הפקוחות של הפלשתים, אשר העיקרון המנחה שעל פיו פעלו היה "הפְּרַד וּמְשׁוּל" (*divide et impera*). סיטואציה חדשה זו באה לעולם לאחר מספר שנים אחדות של מלכות שאול ולאחר שיפור משמעותי במצבם המדיני והצבאי של שבטי ישראל.

4.4 משך זמן מלכותו של שאול

ההתפתחות שעמדנו עליה לעיל מובילה לשאלה: כמה זמן נמשכה מלכות שאול? כידוע, יש בידינו כתוב הקובע את גילו של שאול בעלייתו למלוכה ואת משך הזמן שבו מלך. אולם שמואל א יג, א ("בן שנה שאול במלכו") מציב מספר בעיות. מבחינה מילולית, שאול היה בן שנה בעלותו למלוכה – פירוש שאינו מתקבל על הדעת – והוא מלך שנתיים.³⁵ קיימת הסכמה בין החוקרים שלא ייתכן ששאול מלך רק שנתיים. הישגיו ומלחמותיו בוודאי נמשכו זמן רב יותר. מלבד זאת, היו לו בנים שבעת מותו בקרב בגלבוה היו שרי צבא, ולאחר מהם היה אז ילד בן חמש שנים (שמ"ב ד, ד), ולבסוף, בימי מלכותו היציבות הייתה כה גדולה, עד כדי כך שלמרות תבוסתו כהר הגלבוה, מלכות בית שאול נמשכה על-ידי בנו אישבעל (שמ"ב ב, ח-י).

לאור הבחנות אלה, ההיסטוריונים היהודיים הקדומים ותרגום השבעים הניחו שמלכות שאול נמשכה זמן רב יותר. רובם מדברים על עשרים שנה, וחלקם על שלושים או שלושים ושתיים שנה. במחקר החדש העריכו שמלכות שאול נמשכה בין תשע לעשריט שנה.³⁶ לבד מן הסבירות ההיסטורית שבהנחה זו, עלינו להכיר בכך שישנה עדיפות טקסטואלית לציון "שתי שנים מלך" בשמואל א יג, א.

34 ראה בנידון זה אהרוני (לעיל הערה 6), עמ' 224.

35 על הפתרונות השונים שניתנו לבעיה זו בפרשנות היהודית ובתרגומים ראה למשל: P.K. McCarter, *I Samuel* (AB), New York 1980, p. 222. ראה דיון נרחב בוושא זה אצל ברטל (לעיל, הערה 5), עמ' 125-129, וההערות בעמ' 203-205. שטבה (לעיל, הערה 4, עמ' 81) סבור ש"בן שנה" מציין את זקנתו של שאול. לדעתנו, אפשר להמשיך קו פרשני זה, שכן הצורה "במלכו" אין פירושה בהכרח "כשנמשח למלך" (ראה למשל שמ"ב ב, י), כי אם "כשהיה מלך" (סך כל שנותיו). אפשרות אחרת: כשמלאה שנה למלכותו עשה שאול את המעשים הנוכחים כאן.

36 להצעה שמלכות שאול נמשכה תשע שנים ראה: A. Jepsen and R. Hanhart, *Untersuchungen zur israelitisch-jüdischen Chronologie* (BZAW 88), Berlin 1964. הצעה זו מבוססת על ההנחה שחל כאן שיכול אותיות: תשע/תשע. ההצעות שמלכות שאול נמשכה עשרים, עשרים ושתיים או שלושים ושתיים שנה מבוססות בדרכים שונות על המספר 2 המופיע בטקסט ("שתי שנים מלך").

בין חוקרי תולדות ישראל, יש לציין את מרטין נות, אשר לא זו בלבד שקיבל את נוסח המסורה "שתי שנים מלך", אלא אף הגן על מהימנותו ההיסטורית. נות עמד על כך שהחלק השני בתיאור מלכות שאול (שמ"א טז ואילך) הורחב על-ידי הסיפורים על דוד ועל-ידי הוספות שונות. לדעת נות, האירועים התפתחו בצורה מהירה בהרבה מן המתואר בספר שמואל: לאחר ניצחונו של שאול ביבש גלעד (שמ"א יא) נלחם שאול מיד בפלשתים. בקרב המתואר בשמואל א יג-יד אין כל סיבה לפקפק במהימנותו ובדיוקו של הסיפור המקראי כמו שהוא לפנינו, שלפיו שאול גבר על הפלשתים ומשם דחק את רגליהם מאזור ההר. הדינמיקה של הצלחה זו הציבה את מלכות שאול על קרקע יציבה. בתחילה נאלצו הפלשתים להשלים עם המצב החדש, אך שנה לאחר מכן הם פתחו במתקפה חזיתית, שכללה מסעות צבאיים גדולים בעמק יזרעאל. כל זה התרחש בשנה האחרונה למלכות שאול.³⁷

לדעתנו, השקפתו של מרטין נות נכונה בעיקרה. אילו היו שאול ושבטי ישראל מסוגלים לגבור על הפלשתים ולדחוק את רגליהם כפי שמסופר בשמואל א יג-יד, כי אז לא היו הפלשתים מנסים להחזיר לעצמם את השליטה באמצעות קרבות קטנים בהרים אלא על-ידי מתקפה גדולה במרכז יישוביהם של שבטי ישראל. אולם לדעתנו, בניגוד לנות, לא היו אלה השנתיים היחידות שמלך שאול, כי אם השנתיים האחרונות במלכותו.³⁸ הימים שלפני העימות הגדול בין ישראל ובין פלשתים היו ימים של צמיחה ושל שלום, על אף שמעמדם הצבאי, הפוליטי והכלכלי של פלשתים היה עדיף על זה של ישראל. ייתכן מאוד, שמלכות שאול נמשכה בין חמש-עשרה לעשרים שנה. מלכות שאול נתקבלה על דעתם של הפלשתים אף שהייתה נתונה לפיקוחם.

באותה שעה חלה התפתחות בישראל במישור הכלכלי, החקלאי, הצבאי (כגון: הכנסת השימוש בצבא שכיר) והפוליטי.

התפתחות זו חוללה בהדרגה שינוי ביחסי הכוחות בין הפלשתים ובין ישראל. על-פי ספר שמואל, הקרב באפק (שמ"א ד) שבו הובסו בני ישראל הוביל להתבססות השלטון הפלשתי באזור ההר. כפי שראינו, שאול החל את הקריירה שלו ואת מלכותו תחת פיקוח פלשתי. אולם באותה שעה המצב השתנה לטובת שבטי ישראל, והפלשתים נאלצו להיערך למצב חדש.

תמונה זו עשויה להסביר פרט מעניין בשמואל א יג, ג: לפי פסוק זה, לא שאול כי אם יונתן החל את העימות עם הפלשתים על-ידי תקיפת נציב פלשתים בגבעה. אפשר להבין מדוע שאול הסתגל לשליטה הפלשתית, על אף שחל שיפור ניכר במצבם

37 ראה M. Noth, *Geschichte Israels*, Göttingen 1950, pp. 153 f.

38 לדיון נוסף ראה S. Kreuzer, "Saul war noch zwei Jahre König'...: Textgeschichtliche, literarische und historische Beobachtungen zu I Sam 13,1", *Biblische Zeitschrift* 40 (1996), pp. 263-270

יחסי ישראל ופלשתים בימי שאול: עיון מחודש בצמיחת המלוכה בישראל

הכלכלי והצבאי של שבטי ישראל. היה זה יונתן, יורש העצר, שהכחין במצב עניינים משונה זה, והוא לא היה מוכן עוד לסור למרותו של השלטון הפלשתי. יונתן החל בעימות, ושאול נאלץ להמשיך אותו (השור שמ"א יג, ד).

5. תיאור חדש של ההתפתחות במאה ה-11 לפנה"ס וצמיחת המלוכה בישראל

5.1 דו-קיום בין ישראל ובין פלשתים במאה ה-11 לפנה"ס

כידוע, הפלשתים הגיעו לשפלה הדרומית בראשית המאה השנים-עשרה לפנה"ס. בסוף אותה מאה, לאחר תקופה מסוימת של התבססות, החלו הפלשתים גם להרחיב את גבולם. התגליות הארכאולוגיות האחרונות מלמדות על התפשטות ההתיישבות הפלשתית במרוצת המאה האחת-עשרה לפנה"ס וכן על גידול באוכלוסייה הפלשתית. במהלך התפתחות זו התפשטו הפלשתים גם לכיוון אזור ההר והחלו לשלוט גם על הרי המרכז והדרום.

לפי שמואל א ד, בני ישראל הובסו בקרב עם פלשתים ליד אפק. ארון ה' נלקח בשבי, והפלשתים פרצו את הדרך לעבר אזור ההר. היה זה כנראה בין אמצע המאה האחת-עשרה לסופה, ככל הנראה, הפלשתים הרחיבו את שליטתם לאזורים הריים נוספים ולדרכים החשובות. על-פי מספר הערות בשמואל א י, ה; יג, ה; יג, כג הם ביססו את שליטתם בגבעה, בגבע, במכמש וכדרום על-ידי בניית מוצבים. על-ידי מוצבים אלה ובעזרת סיוורים צבאיים הם ביססו את שליטתם הצבאית והכלכלית באזור ההר.

כה בשעה, הייתה התפתחות משמעותית גם בצד הישראלי, אשר באה לידי ביטוי בהרחבת ההתיישבות, בפיתוח החקלאות והמסחר ובעלייתה של שכבת עילית.

5.2 שאול כמלך ישראל

כשלהי המאה האחת-עשרה לפנה"ס, בימי שאול בן קיש, שהיה בן לאחת מן הנושפות החשובות בשבט בנימין, חלה התפתחות נוספת. גבעה, עיר מולדתו של שאול, שכנה על הדרך הראשית ההולכת מארץ יהודה ומירושלים להר אפרים. שם עברה דרך מקשרת חשובה מצפון לדרום וכן דרך שעברה ממזרח למערב ומסלול מסחר מן השפלה. דרך זו חצתה את אזור ההר צפונית לירושלים והובילה ליריחו, לאורך הירדן ועד לעבר הירדן המזרחי, והתחברה עם מה שנודעה לימים כדרך המלך. שליטתם של הפלשתים על אזור ההר דרבנה את שכבת העילית בשבט בנימין להתארגן כנגדם, וככל הנראה, הם יכולים היו לעשות זאת. הושעתם של אנשי יבש גלעד הובילה להתפתחות חדשה. אנשי יבש גלעד ציפו לעזרה משבט בנימין לאור יחסיהם הממושכים עם שבט בנימין. ניצחונו של שאול לימד על החיוניות של שינוי סוג

המשטר. הצלחתו, וככל הנראה גם הציפיות שהתעוררו בקרב שבטים נוספים, הובילו לביסוס המלוכה בישראל.

התפתחות זו התקבלה בכרכה על-ידי הפלשתים, משום שאף אם היה זה באופן עקיף, משום שבדרך זו הצליחו, ולו בעקיפין, להשיג שליטה גם על האזור שמעבר לירדן בגלעד. מלכות שאול התרחבה מעירו בבנימין ועד לצפון ולמזרח. אף שביתו של שאול ומקום משכנו היו בפינה הדרום-מערבית של ממלכתו, היה זה מקום חשוב במיוחד בגבול שבין ממלכתו ובין אזור השליטה הפלשתי.

ימי מלכותו של שאול החישו את ההתפתחות הכלכלית והפוליטית בישראל. לייצור החקלאי, לסחר החליפין ולמסחר היה מעתה בסיס איתן. סחר החליפין והמסחר לא הוגבלו לשבטי ישראל, והם התבצעו גם בין ישראל ובין פלשתים, במיוחד אלה שהתגוררו בהר המערבי. על אף שהפלשתים שלטו על הייצור שלהם ועל השימוש בתוצרתם, בני ישראל יכולים היו להשתמש בכלי מתכת כדי לשפר את תוצרתם החקלאית. תמורת העודפים החקלאיים יכולים היו לרכוש בסחר חליפין מוצרים נוספים, ולבסוף – הם יכלו לרכוש כלי מלאכה ממתכת. ככל הנראה, התרחש סחר חליפין גם באזורים נוספים. ככל הידוע לנו וככל שניתן ללמוד מן הממצאים הארכאולוגיים, התפתחות הציביליזציה בשפלה קדמה לזו שבהר. המצב הגיאופוליטי בשלהי תקופת הברונזה המאוחרת, כאשר אזורי ההר והשפלה היו תחת שלטון מצרי, נמשך גם בתקופת הפלשתים.³⁹ יתרונו של הפלשתים על שבטי ישראל בא לידי ביטוי בייצור המתכת ובשימוש בה. ייתכן ששבטי ישראל למדו מן הפלשתים גם דברים אחרים. כך למשל, סביר מאוד שלמדו מהם להחזיק צבא שכיר. צבא קבע הוא אחד הדברים החשובים המבדילים בין תקופת השופטים ובין תקופת המלוכה. חשיבותו של הצבא ניכר בימי מלכות שאול וגם בימי המלך הבא, דוד.

5.3 מינויו של דוד בצקלג – 'הפך ומשול'

בימי מלכות שאול השתנו יחסי הכוחות בין שבטי ישראל ובין הפלשתים. יחסי התלות הקודמים לא התאימו עוד למצב החדש. המצב החדש נתפס בעיני שבטי ישראל יותר ויותר כבלתי מוצדק וכבלתי מתקבל על הדעת.

אין ספק שהפלשתים לא יכלו להתעלם מכמיהתם של שבטי ישראל לאוטונומיה. על כך יכלו להגיב בדרך של העמקת שליטתם הצבאית או בדרך של ניצול גורמים פוליטיים אחרים. הפלשתים ניצלו בוודאי את העימות בין שאול ובין דוד – או אולי רק את השאיפות של דוד – כדי להגביל את כוחו של שאול, על-ידי מינויו של דוד

39 על מצב זה של תרבות עירונית כנענית/פלשתית בשפלה ושל תרבות כפרית ישראלית בפנים הארץ ראה וייפרט (לעיל, הערה 21), עמ' 383 ואילך, 393 ואילך.

יחסי ישראל ופלשתים בימי שאול: עיון מחודש בצמיחת המלוכה בישראל

כמנהיג צבאי בצקלג ועל-ידי מתן שליטה לדוד על אזור הדרום. באופן כזה, מעמדו של דוד היה דומה לזה של שאול. שניהם היו מושלים מקומיים שהפלשתים פיקחו עליהם. ההבדל היה, שלשאול הייתה קרבה גדולה יותר לשבטים ולעם אשר מלך עליו, בעוד דוד היה רק בראשית דרכו.

5.4 מלחמתו של שאול בפלשתים

על אף המאמצים לשמור על המצב כפי שהוא, פרץ בסופו של דבר העימות בין ישראל ובין פלשתים. כפי שראינו, לא היה זה שאול אלא בנו, יורש העצר יונתן, אשר החל להיאבק בפלשתים. ישראל מאסו ביחסים אלו של תלות. שבטי ישראל התחזקו והיה בכוחם לגבור על הפלשתים ולדחוק את רגליהם מאזור ההר. אירועים אלה, אשר עליהם מספר המקרא בשמ"א יג-יד, התרחשו בשנתיים האחרונות למלכותו של שאול. הפלשתים לא ראו בעין יפה את ההצלחה של ישראל, אך הם לא ניסו להשתלט על ההרים והעמקים בשנית. הם פתחו בפעולה צבאית כנגד "השער האחורי" של הטריטוריה הישראלית. הם עלו לעמק יזרעאל ונלחמו בשאול ובני ישראל בהר הגלבוע. בני ישראל הובסו בקרב ושאול ושלושה מבניו נהרגו. אולם תבוסת בני ישראל לא הייתה סוף פסוק: תהליך צמיחת המלוכה אמנם נעצר אך לא נפסק. על ההטמעה של תודעת המלוכה ניתן ללמוד מן המלכתו של אישבעל בן שאול מיד לאחר מות אביו, אף על פי שמלכותו השתרעה רק על חלקה המזרחי של ארץ ישראל (שמואל ב, ב, ח-ט). הגורם החשוב יותר הוא שדוד יכול היה להשתלט על ממלכתו של שאול ויכול היה להמשיך את מפעלו של שאול. בסופו של תהליך הדרגתי זה הצליח דוד לבסוף להטות את מאזן הכוחות בין ישראל ובין פלשתים (שמ"ב ה).